

הכנסת
מרכז המחקר והמידע

ו' בטבת תשע"ח
24 דצמבר 2017

לכבוד :

חברת הכנסת יפעת שאשא ביטון
יושבת ראש הוועדה לזכויות הילד

שלום רב,

הנדון: ניכור הורי ופעילות מרכזי קשר הורים – ילדים

דיווח ראשוני ליו"ר הוועדה

לבקשתך, להלן דיווח ראשוני בנושא ניכור הורי (רקע והגדרה) ומידע על הפעילות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בתחום זה, בדגש על פעילות מרכזי קשר הורים – ילדים בארץ.

1. ניכור הורי – רקע והגדרה

גירושין הם תהליך מתמשך שנודעות לו השלכות משפחתיות, אישיות, חברתיות וכלכליות, והילדים נחשפים ומתנסים בו בשלבים שונים התואמים את הידוע על שלבי התמודדות עם מעבר ומשבר.

את הפגיעה בילדים בתהליך הגירושין אפשר לחלק לשתי צורות עיקריות – פגיעה עקיפה ופגיעה ישירה. פגיעה עקיפה עשויה להיות תחושות של בלבול, פחד וחוסר תמיכה, אכזבה, בושה, תסכול ועוד. פגיעה ישירה היא כל המצבים שבהם אחד ההורים או אף שניהם מנצלים את ילדיהם לצרכים משפטיים, כלכליים או רגשיים, בניגוד לטובתם. בפגיעה כזו יש משום התעלמות מצורכי הילדים והפרת זכויות בסיסיות לקשר תקין עם שני ההורים, וכן שימוש בילדים כ"בני ערובה" בקביעת סידורי משמורת והסדרי ראייה.¹

אחת ההשלכות של גירושין על ילדים, המאפיינת את אזור קצה הרצף המייצג את המשפחות הנמצאות בעימות גבוה (משבר גירושין חריף ומתמשך),² היא **ניכור הורי**. תופעה זו נמצאת ברשימה אחת עם תגובות קיצוניות אחרות המאפיינות הליכי גירושין, ובהן: הסתה, האשמות שווא של הורה אחד כלפי השני, ניתוק הקשר ובמקרים קיצוניים אף חטיפה.³

¹ יעל הרמל ורונית צור, "ילדים כקורבנות בהליכי פירוד וגירושין", בתוך: התעללות והזנחה של ילדים בישראל, הנפגעים, אכיפת החוק והמשפט, **רפואה, חינוך ורווחה**, עורכים: ד. הורוביץ, י. בן-יהודה, מ. חובב, אשלים, 2007, עמ' 894.

² שם, עמ' 896.

³ שם, עמ' 890-891.

על פי ההגדרה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, ניכור הורי (או סרבנות קשר) היא תופעה משפחתית קשה אשר הביטוי העיקרי שלה היא חוסר הסכמתו של ילד לראות או להיות בכל קשר עם מי מהוריו, סרבנות הנובעת מהסתה חריפה של ההורה האחר. מציאות זו של הילדים משקפת בעצם תופעה משפחתית קשה המעוות את מערכת היחסים הנורמלית בין הורה לילד והיא בעלת השפעות הרסניות על הילדים.⁴

המונח "תסמונת ניכור הורי" (Parental Alienation Syndrome – PAS) הוגדר ב-1985 על ידי הפסיכיאטר האמריקני ריצ'רד גרדנר⁵ (התופעה עצמה הייתה קיימת ומוכרת גם לפני כן, אך לא הוגדרה כתסמונת). לפי גרדנר, בסוף שנות ה-70 של המאה הקודמת בארה"ב עלה באופן משמעותי מספר דיוני משמורת בבתי משפט, והמחיר הנפשי של ההליכים המשפטיים ששילמו הורים וילדיהם בשל כך עלה בהתאם.⁶ בין הבעיות הפסיכולוגיות הרבות שמתפתחות במהלך המתדיינות משפטית מסוג זה גרדנר התמקד במה שכינה תסמונת ניכור הורי.

גרדנר הגדיר תסמונת ניכור הורי כהפרעה שמתעוררת בעיקר בהקשר של סכסוכים משפחתיים, והביטוי העיקרי שלה הוא מסע הסתה של ילד נגד הורה, ללא הצדקה, שנוצר משילוב של אינדוקטרינציה (שטיפת מוח) מצד הורה אחד ותרומת הילד להשפלת ההורה השני. במקרים שבהם יש הזנחה ואו התעללות הורית אמיתית, שהילד חווה, העוינות שלו עשויה להיות מוצדקת, ולכן ההגדרה של תסמונת ניכור הורי אינה מתאימה למקרים אלו.⁷

על פי גרדנר, בתסמונת ניכור הורי הילד מפתח אובססיה להפחתת ערך ולמתיחת ביקורת על ההורה המנוכר באופן מופרז וללא סיבה מוצדקת. הוא נעשה אובססיבי ב"שנאתו" להורה, אשר באה לידי ביטוי בהשמצתו ללא מבוכה או רגשות אשם, ולמרות העובדה שאצל ילדים, במיוחד אצל ילדים רכים, עדיין עשויים להיות רגשות אהבה כלפי ההורה המנוכר, ביטוי שלהם אינו מותר, כביכול, במצב זה. במצב של תסמונת ניכור הורי מתקיים היעדר מוחלט של אמביוולנטיות, והילד לא יראה שום דבר חיובי בהורה המנוכר גם לנוכח הוכחות מובהקות לאהבה שפעם הייתה לו כלפי ההורה.

לטענת גרדנר, הרעיון שילדים אלו עוברים "שטיפת מוח", כלומר אחד ההורים מסית באופן שיטתי ומודע את הילד נגד ההורה השני, אינו מסביר את כל מרכיבי התסמונת, שלדברי גרדנר יש גורמים נוספים להתפתחותה: "שטיפת מוח" שנעשית באופן לא מודע, ומאפיינים של הילד עצמו.

גרדנר מונה שלושה תנאים שמתקיימים בהתפתחות ניכור הורי:

1. שטיפת מוח (אינדוקטרינציה על ידי אחד ההורים);

⁴ ענת שגב, עו"ס, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מכתב, 12 בדצמבר 2017. המידע שבמכתב התקבל מגורמי המקצוע בתחום סדרי דין, השירות לרווחת הפרט והמשפחה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

⁵ Holly Smith, [Parental Alienation Syndrome: Fact or Fiction? The Problem with Its Use in Child Custody Cases](#), 11 *UMass Law Review* 64, 2016; Wolfgang Menz, [A case of parental alienation](#), *Neuropsychiatry*, March 2014, Volume 28, Issue 1, pp 27–32.

⁶ Richard A. Gardner, [Recent Trends in Divorce and Custody Litigation](#), *Academy Forum* Volume 29, Number 2, Summer, 1985, p. 3–7.

⁷ Holly Smith, [Parental Alienation Syndrome: Fact or Fiction? The Problem with Its Use in Child Custody Cases](#), 11 *UMass Law Review* 64, 2016.

2. מצבים הקשורים לסביבתו של הילד (לדוגמה, ככל שהילד נמצא זמן רב יותר בבית אחד ההורים [ההורה המשמורן], למשל בזמן ההליכים המשפטיים, כך הוא יפתח יותר ריחוק מההורה השני);
3. תרומה אישית של הילד.

אומנם המונח "תסמונת ניכור הורי" הוצג על ידי גרדנר כבר לפני יותר מ-30 שנה, אך הוא עדיין לא התקבל כמונח רשמי בקהילה המקצועית הרפואית,⁸ ואין קונסנזוס בקרב אנשי המקצוע לגבי שימוש במונח "תסמונת". חלק מאנשי המקצוע העוסקים בדיני משפחה מזהים את ההפרעה, אך מעדיפים להשתמש במונח "ניכור הורים" (PA), ואינם מגדירים את התופעה במונח "תסמונת".⁹

2. סיוע מטעם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים¹⁰

כאמור, המציאות שבה ילדים מסרבים להיות בקשר עם אחד ההורים עקב הסתה חריפה מצד ההורה האחר היא תופעה משפחתית קשה המשקפת עיוות חריף במערכת היחסים בין הורה לילד, שיש לה השפעות הרסניות על הילדים.

לפי משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן גם: משרד הרווחה), **חשוב לדעת כי לא כל סירוב לקשר עם אחד ההורים או שניהם משמעו ניכור הורי,** וכי ניכור הורי הוא תופעה משפחתית קשה וקיצונית, ו"לעיתים יש סיבות אובייקטיביות שבגללן ילדים מסרבים להיות בקשר עם מי מהוריהם, והדברים שילד שומע או חווה באמצעות אחד מהוריו עולים בקנה אחד עם תחושותיו כלפי ההורה האחר. לעיתים הילד חש, באופן טבעי, בעקבות הגירושין, פגיעה, נטישה וכעס. ממקום זה קל לילד להזדהות עם ההורה הרואה את עצמו נפגע מן הגירושין ולאמץ באופן בלתי מתפשר את עמדתו. סרבנות זו של הילדים לקשר מחייבת טיפול, אולם אינה ניכור הורי".¹¹

ממשרד הרווחה נמסר כי אין שפה אחידה לתיאור הקשיים בקשר בין ילד להורה, ויש בלבול בשימוש במונחים בתחום – קשיים בקשר, סרבנות קשר וניכור הורי. המשרד רואה את עצמו אחראי לפיתוח כלי אבחון, זיהוי ומציאת מסגרות טיפול מתאימות להתמודדות עם התופעה, ובימים אלו הגורמים הנוגעים בדבר פועלים לקידום למידה בתחום.

לפי משרד הרווחה, משפחות מוכרות לשירותי הרווחה, שבהן אובחן ניכור הורי ושמקשות להגיע להסכמה באופן עצמאי, מופנות לבית המשפט, ובהמשך מטופלות בהתאם לצווים השיפוטיים (יצוין כי לא כל המשפחות מופנות לבית המשפט על ידי שירותי הרווחה; ישנן משפחות שמגיעות לבתי המשפט גם ללא מעורבות שירותי הרווחה).¹² הערכאות השיפוטיות עשויות לערב, באמצעות צו, עובד סוציאלי לעניין סדרי

⁸ Ibid.

⁹ Richard A. Gardner, [Parental Alienation Syndrome vs. Parental Alienation: Which Diagnosis Should Evaluators Use in Child-Custody Disputes?](#) *The American Journal of Family Therapy* Vol. 30, 2002.

¹⁰ ענת שגב, עו"ס, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מכתב, 12 בדצמבר 2017.

¹¹ שם.

¹² רקפת עצמון, עובדת סוציאלית ראשית לעניין סדרי דין, השירות לרווחת הפרט והמשפחה, המינהל לשירותים אישיים וחברתיים משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, שיחת טלפון, 24 בדצמבר 2017.

דין או להפנות לטיפול באחת המסגרות הטיפוליות ברווחה, בעיקר מרכזי הקשר (ראו הסבר בסעיף 2.2) והתחנות לטיפול זוגי ומשפחתי.

משרד הרווחה אינו מציע כיום מענה טיפולי ייחודי להתמודדות עם ניכור הורי, ובמענה על פנייתנו נמסר כי עובדים סוציאליים לעניין סדרי דין לומדים על התופעה ועל הכלים להתמודד עימה כחלק מתהליך הכשרתם, במטרה לאפשר אבחון מהיר והמלצה על טיפול. עם זאת, גורמי המשרד שהשיבו על פנייתנו לא הבהירו מה הם הכלים העומדים לרשות העובדים הסוציאליים לעניין סדרי דין בהתמודדות עם התופעה, ואין למשרד הרווחה נתונים סטטיסטיים עליה.

2.1. תיאום הורי – סיוע למשפחות במשבר

בשנה האחרונה משרד הרווחה מקיים תוכנית פיילוט בנושא **תיאום הורי**, במטרה להרחיב את הטיפול במשפחות/הורים בתהליכי פרידה וגירושין, ובסיוע להם ללמוד, לקבל וליישם את ההחלטות השיפוטיות שהתקבלו בעניין ילדיהם. במסגרת התוכנית הוקמו יחידות לתיאום הורי בשש תחנות לטיפול זוגי ומשפחתי (התוכנית מלווה במחקר שעורך מכון ברוקדייל). במסגרת תהליך התיאום מתקיימות פגישות קבועות של צמד מתאמים הוריים עם שני ההורים. הפגישות מתמקדות בהחלטות הקשורות לחיי היום-יום של הילדים, ביישום ההחלטות השיפוטיות, וכן בפיתוח תקשורת הורית אפקטיבית ומקדמת, ביציאה ממאבק לשיח ומשימוש במערכת המשפט ובגורמים סמכותיים לניהול הורות ללא מעורבות גורמים חיצוניים.

בשנת 2016 פעלו 93 תחנות לטיפול משפחתי ברחבי הארץ וטופלו בהן כ-13,500 איש. כ-650 משפחות ממתניות לטיפול בתחנות לטיפול זוגי ומשפחתי בכל זמן. אומנם השירות נועד לטיפול בסכסוכים בשלב התחלתי, ואחת ממטרותיו היא למנוע התפתחות סכסוכים חמורים, אך בפועל נראה כי משרד הרווחה מכוון את עיקר השירות שהוא נותן כיום למשפחות במצבי מצוקה חמורים יותר, כגון אלימות במשפחה, או הזנחה, ולמשפחות ברמת קונפליקט גבוהה, ככל הנראה בשל מיעוט משאבים.¹³

2.2. מרכזי קשר הורים-ילדים

מרכזי קשר הורים-ילדים הם מסגרות מקצועיות מוגנות המתמחות בקשר בין ילדים להוריהם ובני משפחתם במצבי משבר. משפחות מופנות למרכזי קשר כאשר נמצא שיש קושי בקשר בין ילדים והוריהם או משפחתם על רקע מצבי סיכון, משבר, סכסוך או תפקוד הורי לקוי. על פי רוב מדובר בילדים שהוריהם נתונים בסכסוך, ילדים באומנה או ילדים בתהליך אימוץ.

מטרות מרכז הקשר:

1. שימור והבניה מחדש של הקשר בין הורים לילדיהם;
2. חידוש הקשר והידוק הקשר בין הורים או הורה לילדים במצבים שבהם אם אינם גרים יחד, בגלל פירוד, גירושין, נתק ממושך או עזיבת הילדים את הבית (למקלט או לאומנה);
3. הגנה על ילדים בסיכון במפגש עם אחד מהוריהם או עם שניהם.

¹³ ד"ר אילה אליהו ואהוד בקר, [תוכניות לחיזוק התא המשפחתי – סקירה משווה](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוגוסט 2017.

מרכז הקשר הראשון בישראל הוקם בחיפה בשנת 1994, בעקבות עלייה בשיעור הגירושין ובשיעור האלימות במשפחה. המרכזים הוקמו לאחר למידת הדגמים הקיימים בארצות הברית ובהתאמה למציאות בישראל. בראשית דרכם יועדו המרכזים למשפחות בתהליכי פרידה וגירושין, ובהמשך פעילותם הורחבה כאמור.

כיום פועלים בארץ 66 מרכזי קשר, שהם חלק ממערך השירותים המוצעים במחלקה לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, ואלה אחראיות להפעלתם על פי הוראות התע"ס¹⁴ ובהובלת משרד הרווחה. השירות לרווחת הפרט והמשפחה במינהל לשירותים אישיים וחברתיים במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים הוא האחראי לפיקוח על פעילות מרכזי הקשר ועל הבניית תורת העבודה, עדכון התע"ס ולקביעת נהלים בתחום.

מרכז קשר הוא שירות אזורי הנותן מענה לכלל האוכלוסייה באזור שבו הוא פועל. מרכזי הקשר האחרונים שהוקמו הם בدير אל-אסד, במסעדה ובטירה, לאוכלוסייה דוברת ערבית, באל-קאסום – לאוכלוסייה הבדואית בדרום, ובבאר טוביה – לתושבי הפריפריה.

להלן נתונים על מרכזי קשר הורים-ילדים הפועלים כיום בישראל, בפילוחים הזמינים למשרד הרווחה.

טבלה 1: מרכזי קשר הורים-ילדים הפועלים כיום בישראל ¹⁵			
מחוז	מספר מרכזי הקשר	אוכלוסייה דוברת ערבית	אוכלוסייה חרדית
הצפון	24	אום אל-פחם, דיר אל-אסד, דאלית אל-כרמל (דרוזי), מסעדה (דרוזי), נצרת, עראבה, שפרעם (שמונה מרכזים)	
המרכז	21	טירה	אלעד
ירושלים	13	מזרח ירושלים	ביתר עילית ומודיעין עילית
הדרום	8	אל-קאסום (למגזר הבדואי)	

לפני שנציג נתונים על המשפחות המטופלות במרכזים הקשר הורים-ילדים נציין כי **על פי רוב המשפחות מגיעות למרכזי הקשר בעקבות צו שיפוטי, אך יש מצבים שבהם משפחות מופנות למרכז לפני קבלת צו, למשל על ידי יחידות סיוע או עובד סוציאלי מטפל**. מקרים אלו אינם הכלל ואינם מעידים על הכלל, ובמשרד הרווחה לא נאספים נתונים עליהם. כמו כן מטופלות במחלקות לשירותים חברתיים משפחות בתהליכי פרידה וגירושין ומשפחות המתמודדות עם השפעות תהליכים אלו, וגם נתון זה לא יוצג במכתב הנוכחי.

¹⁴ הוראת תע"ס 3.36, תע"ס 1 במרס 2009.

¹⁵ ענת שגב, עו"ס, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מכתב, 12 בדצמבר 2017.

טבלה 2: מספר מרכזי הקשר הפועלים בישראל ונתונים נבחרים אודות המשפחות המטופלות בהן ¹⁶						
2016	2015	2014	2013	2010	2005	
65	64	63	63	63	66	מספר מרכזי הקשר
2,378 (15%)	2,383 (15%)	2,423 (17%)	2,100 (15%)	2,428 (15%)	1,818 (10%)	מספר המשפחות המטופלות (שיעור מכלל המשפחות שטופלו בתחום סדרי דין ¹⁷ באותה שנה)
4,040	יותר מ-3,390	יותר מ-4,000	3,360	יותר מ-4,100	2,518	ילדים מטופלים
בהשמה ; 19% בבית האם ,66% בבית האב .14%	בהשמה ; 21% בבית האם ,67% בבית האב .12%	בהשמה ; 19% בבית האם ,69% בבית האב .12%		בהשמה חוץ-ביתית כ-17%		
עד 6 חודשים ; 48% מעל שנתיים .13%	עד 6 חודשים ; 47% מעל שנתיים .13%	עד 6 חודשים ; 51% מעל שנתיים .11%	עד 6 חודשים ; 57% מעל שנתיים .13%			משך הטיפול

לפי הטבלה:

- בשנים שנתונים עליהן הוצגו בטבלה חלו שינויים קלים במספר המרכזים. כאמור, כיום פועלים 66 מרכזים, מספר זהה למספר המרכזים שפעלו בשנת 2005.
- מספר המשפחות שטופלו במרכזים בשנת 2016 (2,378) גדול ממספר המשפחות שטופלו בשנת 2005 (1,818) אך דומה למספר המשפחות שטופלו בשנת 2010 (2,428).
- שיעור המשפחות המטופלות במרכזי הקשר מכלל המשפחות שטופלו בתחום סדרי דין מדי שנה בשנים שהוצגו נשאר כמעט ללא שינוי משנת 2010, ונע בין 15% ל-17%.
- רוב הילדים שטופלו בשלוש השנים האחרונות שנתונים עליהן הוצגו בטבלה (2014–2016) התגוררו בזמן הטיפול בבית האם (בין 66% ל-69%); מיעוטם גרו בבית האב (12%–14%). כחמישית מכלל הילדים שטופלו במרכזי הקשר מדי שנה שהו בעת הטיפול במסגרות חוץ-ביתיות.

¹⁶ ענת שגב, עו"ס, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מכתב, 12 בדצמבר 2017.

¹⁷ ב-2005 60% מכלל המשפחות שהופנו לטיפול במרכזי הקשר הופנו על ידי ע"ס לעניין סדרי-דין; בין 2005 ל-2016 שיעור זה נע בין 21% ל-23%. בשאר המקרים ההפניות למרכזי הקשר נעשו על ידי עו"ס לחוק הנוער ו/או על ידי עו"ס משפחה. המקור: ענת שגב, עו"ס, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, מכתב, 12 בדצמבר 2017.

- בשלוש השנים האחרונות שהוצגו בטבלה (2014–2016) טופלו כמחצית מכלל המשפחות במסגרת מרכזי הקשר במשך פחות מחצי שנה. בין 11% ל-13% טופלו במשך יותר משנתיים.

עבודת המרכזים מלווה במחקרי הערכה.¹⁸ לפי משרד הרווחה, התובנות ממחקרים אלו הם הבסיס לשינויים עתידיים במרכזי הקשר. על פי החלטת הנהלת המינהל לשירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה, מרכזי הקשר ייתנו שירות במקרים שבהם נמצא קושי בקשר בין ילדים והוריהם או משפחתם על רקע מצבי משבר, סיכון, קונפליקט או יכולת הורית לקויה. על פי רוב מדובר בילדים שהוריהם נתונים בסכסוך, ילדים באומנה או ילדים בתהליך אימוץ. לפי משרד הרווחה, הרחבה כאמור של אוכלוסיית המטופלים במרכזי הקשר חייבה תהליך שינוי מעמיק. בשנת 2016 הופעלה קבוצת למידה שהגדירה מחדש את תפיסות העבודה במרכזי הקשר, ואלה מחייבות שינוי בתקציב, בתעריף, בהכשרה ובדרכי העבודה במרכזי הקשר. בימים אלו שוקדים גורמי המשרד על הובלת תהליך השינוי. יצוין כי לא התקבל פירוט על השינוי בעבודת המרכזים, והדבר דורש בירור נוסף. ממענה משרד הרווחה על פנייתנו עולה גם כי בשנתיים האחרונות הוגדל תקציב מרכזי הקשר במידה ניכרת, במטרה למנוע המתנה לשירות, ולפי המשרד, ברוב מרכזי הקשר אומנם נפתרה בעיית ההמתנה.

בכבוד רב,

מריה רבינוביץ'

מרכז המחקר והמידע

אישור: יובל וורגן, ראש צוות בכיר

גרסה לפני עריכה לשונית

¹⁸ שני מחקרי הערכה נעשו על ידי מכון ברוקדייל בשיתוף עם האגף לתכנון מחקר והכשרה והאגף לשירותים אישיים וחברתיים – השירות לרווחת הפרט והמשפחה במשרד הרווחה, העבודה והשירותים החברתיים: הראשון נערך בפברואר 2014, והשני, שהתמקד במשפחות המקבלות טיפול ממושך במרכזי קשר הורים-ילדים, נערך בספטמבר 2016.

